

Отже, підсумовуючи сказане, наголошуємо на тому, що навчально-дослідній та самостійній роботі студентів у навчальному процесі з іноземної мови в умовах кредитно-модульної системи навчання належить одне із центральних місць, і тому наукове обґрунтування та практична реалізація відповідної системи роботи залишається у фокусі уваги теоретиків і практиків навчання іноземної мови у вищих навчальних закладах. Важлива проблема, яку необхідно розв'язати, пов'язана зі стереотипним для вищої школи розумінням самостійної

роботи студентів як складової навчального процесу, за яку відповідальність несуть насамперед самі студенти, а організація та методика проведення цієї роботи традиційно зводиться до підготовки викладачами певних методичних рекомендацій. Натомість умови кредитно-модульної системи визначають більш активну участь викладачів у здійсненні методичного супроводу самостійної та навчально-дослідної роботи студентів, а це потребує якісно та принципово нових організаційних та методичних підходів.

Статья освещает проблему организации самостоятельной и учебно-исследовательской работы по иностранному языку студентов неязыковых педагогических специальностей в условиях кредитно-модульной системы. В связи со спецификой процесса овладения учебным материалом по дисциплине «Иностранный язык» автор предлагает пути более активного и системного методического сопровождения этого направления работы.

The article highlights the problem of organization of student individual and research work in English as a foreign language for the students of non-linguistic specializations in the system of credits and modules. In connection with the specifics of mastering foreign languages the author suggests the ways of more intensive and systematic methodological support of this activity.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вдовіна Т. О. Методика навчання майбутніх вчителів іноземної мови читання англійських художніх текстів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.02. — Теорія та методика навчання / Т. О. Вдовіна. — К., 2003. — 23 с.
2. Полат Е. С. Метод проектов на уроках иностранного языка / Е. С. Полат // Иностранные языки в школе. — 2000. — № 2, 3.
3. Наказ МОН України від 20 жовтня 2004 року № 812. — Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/laws/MON_812.doc

УДК 159.922.7.37.032

Т. П. Цюман,

*доцент кафедри загальної, вікової та педагогічної психології
Інституту психології та соціальної педагогіки
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЖИТЄВОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано психолого-педагогічні підходи до формування культури життєвого самовизначення особистості.

Ключові слова: психолого-педагогічний, самовизначення, конструювання, психофізіологічний, соціокультурний.

Особливого значення у сучасному світі набувають уміння особистості адекватно сприймати складні ситуації, правильно оцінювати себе і свої вчинки, конструювати образи (особистісний, професійний, соціальний тощо) сво-

го «Я», планувати своє життя. Щодо учнів старших класів, чия система життєвих цінностей остаточно не сформована, ця проблема має свої труднощі, що зумовлені віковими, психофізіологічними та соціокультурними особливостями.

З огляду на це, важливою психолого-педагогічною проблемою є формування культури життєвого самовизначення, від рівня та якості якої залежить здатність особистості до здійснення значущих життєвих виборів; визначення свого місця в різних сферах життєдіяльності; успішність реалізації життєвих планів. Тому **мета статті** полягає в аналізі психолого-педагогічних підходів до формування культури життєвого самовизначення особистості.

У вітчизняній науці проблема життєвого самовизначення особистості вже тривалий час досліджується у різних галузях знань, зокрема: у філософії, культурології, психології, соціології, педагогії. Дослідники, які вивчали самовизначення на філософському рівні (С. К'єркегор, Ж.-П. Сартр, М. Хайдегер, К. Ясперс, М. Бахтін, Н. Лосський та ін.), виділяють в якості важливого моменту таку його ознаку, як діяльнісне ставлення до ситуації, в якій суб'єкт реалізує свою власну свободу вибору [12, 18–21].

Сучасні філософи вважають ключовим компонентом у самовизначенні формування внутрішньої позиції особистості щодо людей і цінностей, співвідношення своїх життєвих планів, самооцінки, стратегій і установок стосовно обраної позиції. Зміст самовизначення полягає у визначенні себе істотою, яка наділена свідомістю та волею суб'єкта поведінкових проявів [5, 42]. За словами М. Бахтіна, самовизначення — це орієнтація на смислове майбутнє, що виступає як ідеальне проектування себе в майбутньому, як галузь, де ціннісно мотивується особистісний розвиток [2, 31]. З іншого боку, саме характеристики самовизначення є показниками ступеня свободи людини, рівня її свідомості.

У вітчизняній психолого-педагогічній науці розуміння самовизначення спирається на ідею Л. Виготського про людську психіку і свідомість як фундамент перетворення поведінки. За Л. Виготським, суб'єкт у своїх діях, в актах творчої самодіяльності не тільки виявляється і проявляється, саме в них він створюється і визначається. Завдяки тому, що суб'єкт робить, можна визначити те, яким він є; враховуючи спрямованість його діяльності, можна спрямувати і формувати його самого [3, 368].

Методологічні основи психолого-педагогічного підходу до проблеми самовизначення значно розширив С. Рубінштейн. Проблема самовизначення розглядається ним у контексті проблеми детермінації, згідно з висунутим ним принципом: зовнішні причини діють через призму внутрішніх умов таким чином, що ефект дії залежить від внутрішніх властивостей об'єкта, означає, по суті, що всяка детермінація необхідна

як детермінація іншим, зовнішнім, і як самовизначення (визначення внутрішніх властивостей об'єкта) [8, 359]. У цьому контексті самовизначення виступає як самодетермінація на протизв'язку зовнішній детермінації. Тому в понятті самовизначення виражається активна природа «внутрішніх умов», через які відбиваються зовнішні впливи. Як зазначає С. Рубінштейн, самовизначення і визначення іншим, зовнішнім, існує рівною мірою всюди: існує ієрархія відносин, в якій найвищим рівнем виступає самовизначення на рівні істот, які наділені свідомістю [11, 358].

Спираючись на положення С. Рубінштейна, різні психологічні аспекти самовизначення особистості розглядали К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, Л. Божович, Б. Братусь, І. Кон, Б. Ломов, Л. Сохань та ін.

Наприклад, К. Абульханова-Славська обґрунтувала принцип вивчення особистості з точки зору способу її існування, який отримав назву принципу життєдіяльнісних ставлень особистості [1]. На думку К. Абульханової-Славської, самовизначення — усвідомлення особистістю своєї позиції, яка формується в середині системи координат ставлень. При цьому дослідниця підкреслює, що від того, як складається система ставлень (до колективного суб'єкта, до свого місця в колективі, до інших членів) залежить самовизначення і суспільна активність особистості.

Поняття самовизначення в різних психологічних концепціях пояснюється по-різному: як «особистісне новоутворення» (Л. Божович, М. Гінзбург), «провідний мотиваційний комплекс» (В. Мерлін), «цілісний процес мотиво-цілеутворення» (І. Шендрік), «рефлексивний процес власних цінностей через осмислення і проблематизацію професійної діяльності» (Л. Карнозова), «готовність особистості до вибору в складній ситуації» (Т. Сичов), «здатність особистості до здійснення вільного вибору» (А. Асмолов) та ін.

На нашу думку, вартими уваги є ті дослідження, в яких самовизначення розкривається через близькі йому поняття чи сукупність понять, які допомагають з'ясувати зміст, обсяг самовизначення. Так, П. Соболев [13, 10] зазначає про близькість «самовизначення» до понять «самоуправління», «саморегуляція», «самореалізація», «самоіснування».

Для розуміння самовизначення особистості суттєвою є думка Б. Ломова про те, що системні (особистісні) властивості людини можуть бути зрозумілі й вивчені тільки в тому випадку, якщо вони будуть розглядатись як відносини «індивід — суспільство» [8, 295]. Зважаючи на це, дослідник розглядає самовизначення як свідому само-

детермінацію суб'єктом (на основі внутрішньої самодетермінації) своєї життєдіяльності в системі суспільних відносин [8, 305].

Отже, у психологічній теорії та практиці самовизначення розглядається як особистісне новоутворення, що тісно пов'язане з такими властивостями особистості, як ідеал, спрямованість, внутрішня позиція, відповідальність, моральна самостійність, здатність до самобудівництва і переосмислення власної сутності. У такому розумінні самовизначення — це структура свідомості людини, яка зумовлена реалізацією базових особистісних функцій орієнтування, рефлексивності, самооцінки, автономності, смислотворчості, вибірковості, саморегуляції.

Психологічна сутність самовизначення як особистісного новоутворення представлена в роботах провідних дослідників у вигляді прояву внутрішньої активності суб'єкта, самооцінювання, рефлексії власної позиції, перегляду особистісних смислів, ціннісно-сислової комунікації, свідомого пошуку мети й смислу діяльності, в тому числі життєдіяльності, саморегуляції поведінки, вибору спрямованості діяльності, на основі якої відбувається самореалізація особистості, створення індивідуальної історії з урахуванням групових і суб'єктивних цінностей.

Говорячи про життєве самовизначення, ми виділяємо не тільки вибір і реалізацію людиною тих чи інших соціальних ролей, але й соціальних стереотипів, вибір життєвого стилю й самого способу життя. У 90-х роках минулого століття відбулося зростання уваги вітчизняних дослід-

ників до системи загальнолюдських цінностей, це знайшло відображення і в теорії самовизначення: деякі науковці розглядають життєве самовизначення як визначення та реалізацію себе у системі загальнолюдських цінностей. Згідно з цією точкою зору життєве самовизначення як виконання людиною свого призначення лежить в основі інших видів і розпочинається з першого дня життя, проявляючись у різних видах життєдіяльності: професійній, навчальній, дозвіллевій, сімейній та ін. Тобто йдеться про вибір того чи іншого способу життя. Другорядними свідченнями, що процес самовизначення продовжується, є зовнішні зміни, які людина здійснює в своєму житті, змінює професію, коло знайомих, спосіб життя тощо. [9].

У 70-ті роки минулого століття у вітчизняній психолого-педагогічній літературі вперше з'являються роботи, які присвячені проблемі життєвого самовизначення (В. Журавльов, В. Лебедева, Є. Шумилін та ін.) [4]. Життєве самовизначення презентується як процес, який відбувається в межах шкільного і післяшкільного періоду, що регулюються педагогічними і соціальними факторами [4, 188]. Представники педагогіки розглядають самовизначення як потребу особистості, здатність, за допомогою якої людина визначає своє місце в культурі та суспільстві [15, 29]. Отже, одним із психолого-педагогічних завдань є формування здатності особистості до визначення своєї позиції, свого місця у житті.

На нашу думку, сутність життєвого самовизначення можна зобразити схематично (рис. 1).

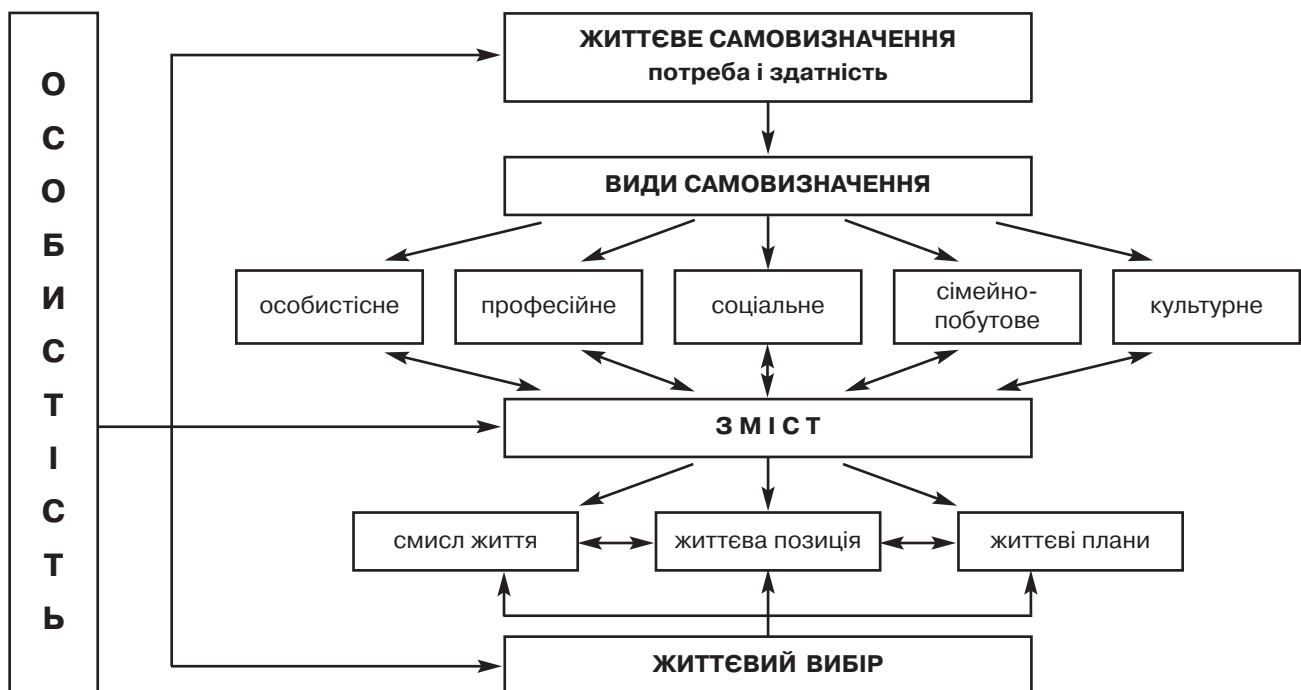

Рис. 1. Зміст і структура життєвого самовизначення особистості

Отже, життєве самовизначення стосується практично усіх підструктур особистості. Фактично, життєве самовизначення з точки зору змістових психологічних та соціально-психологічних характеристик становить інтегроване поєднання морально-світоглядних, ціннісно-цільових та мотиваційно-поведінкових самовизначень особистості. Серед вказаних компонентів самовизначення головним є ціннісно-цільовий компонент. У ситуації значущого вибору, коли настає необхідність відмовитись від одного вибору на користь іншого, чітко прослідковуються ціннісні орієнтири особистості.

Співвідношення понять «культура» та «особистість» закономірне, оскільки з'ясування шляхів становлення особистості, формування її духовного світу, перетворення на суб'єкта самовизначення неможливе без аналізу культурних форм, у яких минає її життя. Особистість живе і діє в рамках певної культури, але й культура створюється та існує в процесі суспільної взаємодії особистостей. З точки зору історичного розвитку культури в ній формуються та функціонують особливі значущі категорії, які надалі визначають розуміння людини як суб'єкта діяльності, спілкування, ставлення до інших та суспільства загалом. Тому базовими категоріями культури є добро та зло, віра й обов'язок, справедливість і свобода, які врешті-решт формують досвід входження індивіда в систему соціально значущих стосунків.

Поняття «культура особистості» можна по-різному трактувати, порівнюючи культуру життя різних епох, народів (історичне порівняння); різних суспільств; різних груп; особистості та суспільства в цілому, їх відповідності. У нашому дослідженні «культура особистості» розглядається і як процес, і як результат утворення системи основних життєвих потреб, моральних принципів, стратегії життя в цілому. Культура особистості в контексті життєвого самовизначення — це спрямованість на досягнення повноти життя, його цілісності, що сприяє творчому самовираженню людини, формуванню таких якостей особистості, які дають змогу оптимально регулювати життєві колізії. Культура особистості — це не просто синтетична характеристика розвитку людини, а швидше характеристика творчого потенціалу людини в одній з найважливіших сфер її життєдіяльності — самовизначенні. Важливими смисловими одиницями аналізу культури особистості є принципи формування потреб і життєвих цінностей особистості, а також її життєва програма. Отже, саме життєва програма чи концепція, стратегія життя виступають тими компонентами, що пов'язують

категорії «культура особистості» та «життєве самовизначення».

Процес формування культури особистості передбачає розвиток внутрішнього світу особистості, формування системи цінностей, ставлень до себе, до інших, до діяльності й навколишнього світу.

Культура особистості охоплює розмаїття конкретних культурних форм самоствердження і самовираження, до яких зводяться численні прояви людського життя. При цьому досягнення культури конкретного суспільства і людства в цілому реалізуються у формі особистих досягнень, які й виражають ступінь засвоєння особистістю соціальних цінностей і ступінь її власного розвитку, тобто оптимальне використання особистістю тих можливостей, які їй надано ззовні, й тих здібностей, що розвиваються в ході самореалізації конкретного індивіда.

Ми поділяємо думку дослідників, які вважають, що в культурі людина представлена не тільки як творець предметного світу, але і як творець самої себе, суб'єкт і головний результат історичного процесу. Культура виражає міру усвідомлення й оволодіння людиною ставленням до самої себе, до суспільства, до природи, ступінь і рівень самореалізації її сутнісних потенцій [14].

Отже, поняття «культура особистості» близьке до поняття «культура життя», яке Л. Сохань трактує як суб'єктне ставлення індивіда до свого життя і ступінь його самореалізованості [6]. Індивід упродовж свого життя отримує знання, навички, формує своє ставлення до різних сфер життєдіяльності і, насамкінець, до власного життя як цілісного процесу. Отже, розвиток особистості — це побудова власного життя суб'єктом, а найвищий тип самовизначення особистості — це самовизначення її стосовно життя в цілому. На цьому рівні особистість обирає події та обставини згідно зі своєю логікою, обраною та прийнятою життєвою лінією.

У контексті культури особистості життєве самовизначення — це не тільки і не стільки підготовка до наступного життєвого етапу, скільки оволодіння самостійним способом організації самосвідомості, самопізнання і самовиховання. Тому головне завдання життєвого самовизначення як складника культури особистості — не перевести особистість на можливо новий етап, а розвинути, зміцнити її внутрішній потенціал, допомогти утримати властиву їй самість, надаючи, створюючи можливості для діалогу з іншими. Культура особистості передбачає одним із результатів побудову неповторної та відповідальної життєвої позиції, що неможливо без самовизначення. Тому немає проблеми узагаль-

нення чи вирівнювання життєвих смислів, а навпаки, кожна особистість зі своїми, притаманними лише їй особливостями мислення, способами бачення та конструювання світу, може зайняти оригінальну, властиву тільки їй культурну позицію, яка важлива для загальної ідеї життєвого самовизначення. Завдання культури як цілісної системи полягає у тому, щоб людина, стаючи активним суб'єктом культури, а не простим споживачем, зберігала при цьому світ своєї неповторної індивідуальності. Під цим фокусом бачення у вирішенні проблеми життєвого самовизначення важливого значення набуває не логіка відповідей, не засвоєння вже готових знань, а логіка запитань до себе. Людина активно мобілізується, висуваючи певні вимоги до себе, до оточуючих, веде постійну пошукову роботу щодо будь-яких життєвих, наукових, моральних, духовних, творчих ситуацій. Ми цілком згодні з тим, що саме тут приховане розуміння таємниці творчого і життєвого розвитку людини.

Таким чином, культуру особистості ми розглядаємо не тільки як інтегративне, системне особистісне утворення, але й як якісну характеристику процесу життєвого самовизначення, що відображає його культуротворчий характер.

Означені підходи до таких понять, як «самовизначення», «життєве самовизначення», «культура», «культура особистості» дають змогу визначити поняття «культура життєвого самовизначення».

Отже, *культура життєвого самовизначення* — інтегральна характеристика особистості, яка свідчить про ступінь її життєвої компетентності, сприйняття себе суб'єктом власного життя на базі сформованих життєвих смислів, позицій, планів, та проявляється у готовності особистості здійснювати життєві вибори, програму, нести за них відповідальність. Завданням сучасної освіти, відтак, є сприяння формуванню культури життєвого самовизначення, що базується на загальнолюдських цінностях, у якій гармонійно поєднані досягнення цілей особистого та суспільного значення. Основна ідея культури життєвого самовизначення полягає в комплексному вирішенні проблеми самопізнання та самовдосконалення особистості, формування професійного самовизначення, навичок визначення та формування активної громадянської позиції молодої людини, відповідальної поведінки, вміння приймати адекватні рішення у різноманітних життєвих ситуаціях, ефективної взаємодії з іншими людьми, представниками різних етнічних, соціальних та культурних груп. Тому найвища мета культури життєвого самовизначення полягає у формуванні життєвої компетентності для максимального проживання у соціумі.

Таким чином, з нашої точки зору процес формування культури життєвого самовизначення розгортається у межах двох видів чинників: внутрішніх і зовнішніх (рис. 2). З огляду на те, що життєве

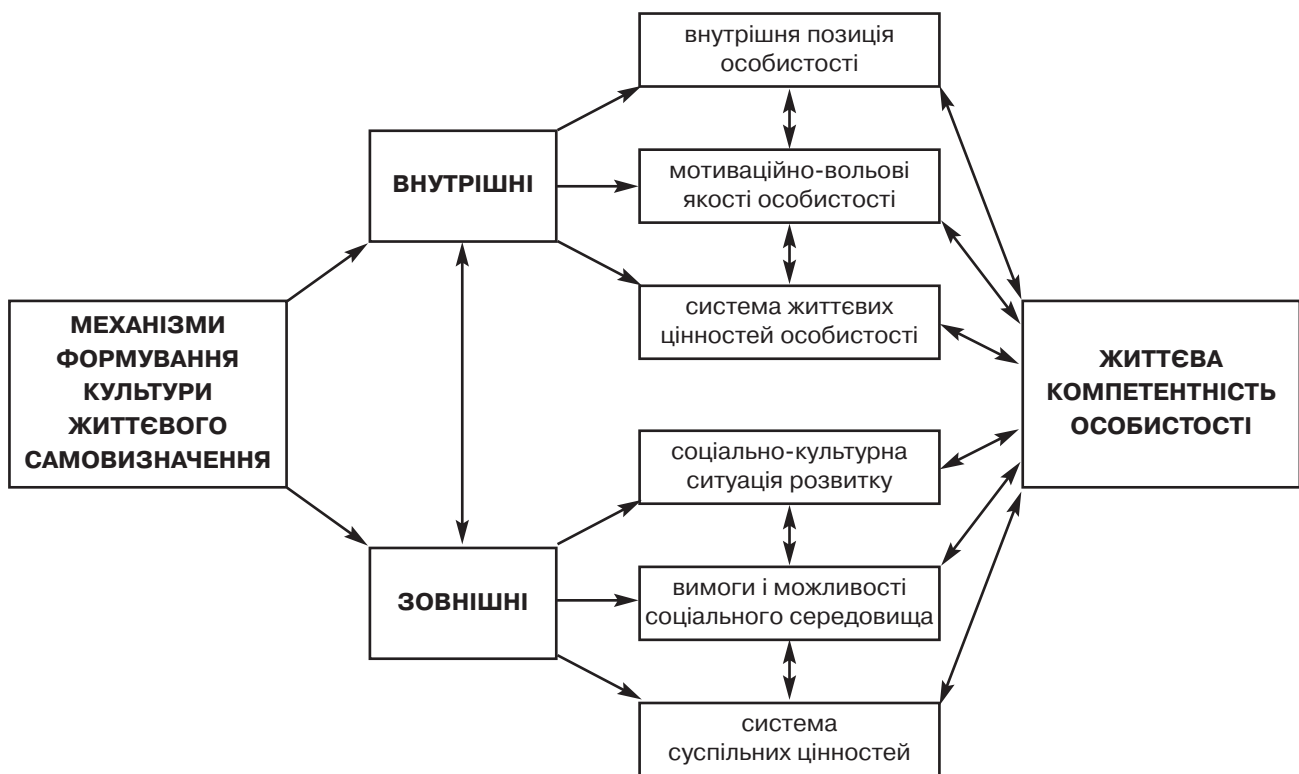

Рис. 2. Механізми формування культури життєвого самовизначення

самовизначення трактується науковцями і як потреба, і як здатність, і як процес, і як результат, до внутрішніх чинників належить внутрішня позиція та мотиваційно-вольові якості особистості, а також система життєвих цінностей, що є основою цілепокладання і життєвих смислів. Зовнішні чинники залежні від соціаль-

но-культурної ситуації розвитку, характеризуючи вимоги і можливості соціального середовища, а також систему суспільних цінностей. Їх взаємозв'язок та взаємовплив зумовлюють, з часом, формування основного інтегрального компоненту життєвого самовизначення — життєвої компетентності особистості.

В статье проанализированы психолого-педагогические подходы к формированию культуры жизненного самоопределения личности.

The article examines psychological and pedagogical approaches in forming of culture of individual vital self-determination.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абульханова-Славская К. А.* Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. — М. : Мысль, 1991. — 302 с.
2. *Батищев Г. С.* Деятельностная сущность человека как философский принцип / Г. С. Батищев // Проблема человека в современной философии. — М. : Наука, 1969. — С. 16—71.
3. *Выготский Л. С.* Собр. сочинений : в 6 т. / под ред. А. М. Матюшкина. — М. : Педагогика, 1983. — Т. 3. Проблемы развития психики. — 386 с.
4. *Журавлев В. И.* Вопросы жизненного самоопределения выпускников средней школы / В. И. Журавлев — Ростов-н / Д. : Учитель, 1972. — 206 с.
5. *Зотов Н. Д.* Нравственное самоопределение личности / Н. Д. Зотов. — М. : Знание, 1983. — 64 с.
6. Культура жизни личности : (проблемы теории и методологии социал.-психол. исследов.) / Л. В. Сохань, В. А. Тихонович, Е. А. Донченко и др. ; отв. ред. Л. В. Сохань, В. А. Тихонович ; АН УССР ; Ин-т философии. — К. : Наук. думка, 1988. — 192 с.
7. *Ломов Б. Ф.* Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. — М. : Наука, 1984. — 444 с.
8. *Маркова А. К.* Психология профессионализма / А. К. Маркова. — М. : Знание, 1996. — 308 с.
9. *Мартынова Е. В.* Роль смысложизненных ориентаций в системе профессиональной подготовки студентов педвузов / Е. В. Мартынова // Мир психологии. — 2001. — № 2. — С. 109—114.
10. *Сафин В. Ф.* Психология самоопределения личности : учеб. пособ. к спецкурсу / В. Ф. Сафин ; Свердлов. гос. пед. ин-т. — Свердловск : Свердлов. ГПИ, 1986. — 141 с.
11. *Семенов В. С.* Культура и развитие человека / В. С. Семенов // Вопросы философии. — 1982. — № 4. — С. 15.
12. *Тубельский А. Н.* Модель образования старшеклассников: опыт создания / А. Н. Тубельский, М. Е. Кукушкин, М. В. Старостенкова. — М. : Сентябрь, 2001. — 144 с.